
יורם חזוני

דוגמטיות היא מצב תודעתי שבו מושגים מעשיים עיקריים נתפשים בבהירות כזאת, עד שנותר רק הסבר אפשרי אחד למציאות. במקרה כזה כל ראייה המצביעה על פירוש חלופי – ומשום כך גם על דרכי פעולה חלופיות – נעלמת כליל מן העין, ובעצם אינה עולה על הדעת. אבל קיים גם מצב מנוגד, מצב של דקדנטיות מחשבתית, שבו מושג מרכזי נתפש בצורה עמומה כל כך, ורופפת כל כך, עד שגם הדוגלים בו אינם יכולים לתפוש אותו עוד בתוך המולת העובדות והמושגים המתחרים אשר מתפרצים אל תודעתם מתוך מרקם המציאות.

מן המפורסמות הוא שהדוגמטיסט – תהיה אמונתו או השקפתו אשר תהיה – מסוגל לקיים פעילות ממושכת, עקבית ואף קנאית למען הרעיון שלו – דווקא משום שהוא רואה אותו בבהירות כה רבה; דווקא משום שבתפישתו, הרעיון לעולם אינו מתערער, או משנה את צורתו, או נעלם מן העין. אולם הדקדנט, גם כשהוא תומך מושבע באותו הרעיון עצמו, רואה את המושג באופן כה מעורפל, שלעולם לא ברור לו מה כרוך בו, בין אם במחשבה ובין אם בפעולה; לכן הוא מבלבל אותו ומכסה עליו ברעיונות אחרים ללא הרף, ולעולם אינו ער דיו להבחין כאשר הוא שוחק בטעות היבט שולי כזה או אחר שלו, ואף לא כשמצליח בלי משים בהריסת מהותו. מובן מאליו שאין הדקדנט מסוגל לפעול באורח ממושך ועקבי למען רעיונו; הרי המושג שבתודעתו שרוי במצב כזה של התמוססות, עד שכאשר הוא מנסה לפעול על פיו, מסתבר שמחצית מהזמן הוא יורה על כוחותיו שלו.

רעיון המדינה היהודית, שהיה פעם בגדר דוגמה בקרב היהודים וידידיהם, הגיע כיום למצב של דקדנטיות. בעיניו של הרצל מובן היה מאליו שהמדינה היהודית תהיה "האפוטרופוס של היהודים" מבחינה פוליטית, שהיא תשמש מולדת הפתוחה לכל יהודי בעולם, ושבסיסה המשפטי והפילוסופי חייב להיות כניון ריבונות יהודית: "תינתן לנו ריבונות בחבל-ארץ כלשהו על פני האדמה, שיספיק לצורכי עמנו המוצדקים", כתב הרצל בספרו מדינות היהודים, "לכל השאר נדאג בעצמנו". בדומה לכך, גם דוד בן-גוריון ומנסחי מגילת העצמאות של מדינת ישראל דיברו בשמו של הרוב המכריע מבין יהודי העולם, כאשר הכריזו

כי מהותה של מדינת ישראל החדשה תהיה ריבונות יהודית – בה תיפדה "זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם, עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית". אין ספק שכל המנהיגים החשובים של הלאומיות היהודית הכירו בצורך להבטיח שגם הלא־יהודים יזכו ליחס הולם במדינה היהודית; אבל דאגתם העיקרית הייתה יצירת עצמה מדינית יהודית כדי להגן על צרכיו של העם היהודי.

ברם, מאז קץ מנהיגותו של דוד בן־גוריון בשנת 1963, החל רעיון המדינה היהודית להיסוג בהדרגה עד אשר היה לרקע, והעולם היהודי פנה לעניינים אחרים אשר נראו דוחקים יותר: יהודי ישראל החלו חושבים על זהותם הפוליטית כמעט באופן בלעדי במושגים של יחסם לממדיה הפיזיים, הטריטוריאליים, של המדינה. כמותם, גם יהודי ארצות־הברית נטו להגדיר את עצמם לפי קיבועונם הם: המשטמה הפוליטית המתמשכת בין אורתודוקסים לרפורמים, שבאורח קומי למדי הפכה לסוגיה "ישראלית" באמצעות מערכה בשלט־רחוק על עמדתה של הביורוקרטיה הישראלית כלפי גוים רפורמיים.

הסיבה לפנייה זו אל מעבר לנושא הריבונות היהודית הייתה, כמובן, התחושה כי המדינה היהודית השיגה קיום קונקרטי, חיובי וסופי עם תום מלחמת העצמאות, או לכל הפחות בעקבות מלחמת ששת הימים. אך תחושה זו של נעילת המשימה הייתה הרת אסון עבור רעיון המדינה היהודית. עם לידתה, עמדו בראשה של המדינה אישים דגולים, ובכל זאת אישים שהנהיגו ומשלו ללא כל מסורת מדינית – ובוודאי לא מסורת של מדינה יהודית – שבכוחה לעגן ולהעמיק את מושג המדינה בתודעתם. תנועת העבודה, שהקימה את המדינה, הייתה מרוחקת במיוחד מפילוסופיה מדינית, ממחשבה חוקתית וממסורות רעיוניות אחרות שהיו עשויות לסייע בהגדרת המדינה היהודית ובייצובה. בחמשת העשורים שחלפו מאז, לא זכה רעיון המדינה היהודית לשכלול או לפיתוח נוספים: את הנימה הרווחת באקדמיה הישראלית הכתיבו התיאוריות הפוליטיות והמוסריות של קאנט, אשר אינן מותירות כל מרחב למאפיינים הפרטיקולריים של מדינת לאום יהודית; דבר לא נעשה כדי לפתח חוקה ראויה למדינה מעין זאת, והתוצאה היא שהמערכת המשפטית בישראל נוטה יותר ויותר לכיוון של משטר פוסט־יהודי "נייטרלי"; ורבות מהדמויות המרכזיות בתרבות הישראלית הטילו את כל כובד משקלן למאבק הבלתי פוסק לשלילת הלגיטימיות של מושג המדינה היהודית בדעת הקהל (כך, עמוס עוז: "מדינה אינה יכולה להיות יהודית כשם שכיסא או אוטובוס אינם יכולים להיות יהודיים... המדינה אינה אלא כלי... המושג 'מדינה יהודית' אינו אלא מדוח").

יותר משלושים שנות עיסוק כפייתי ביהודה ושומרון, באש"ף וב"מיהו יהודי" – בשילוב עם חוסר העניין הכמעט מושלם ביחס לבעיית פיתוח התפישת והמסורת של ריבונות לאומית יהודית – גרמו, אם כן, לכך שרעיון המדינה היהודית הגיע היום אל סף ניוון מוחלט. מצב זה בא לידי ביטוי בפרויקט ה"פוסט-ציוני", המבקש את פירוקן של האמונות ההיסטוריות, הפוליטיות והדתיות שמהן נבנתה המדינה היהודית – פרויקט פירוק שלישומו נתנו ידם מאות אנשי אקדמיה, סופרים, אמנים ופוליטיקאים ישראלים, ושמתחיל היום לגייס כוחות גם בקרב אינטלקטואלים יהודים בתפוצות.

אולם הסימן הברור ביותר המעיד על הדקדנטיות של המדינה היהודית כרעיון הוא העובדה שלעתים תכופות אפילו מבקרי הפוסט-ציונות הבולטים ביותר מצטרפים למעשה למתקפה על מדינת לאום יהודית ריבונית. דוגמה טובה לכך משמש אמנון רובינשטיין, שר החינוך לשעבר, שמוטרד מעלייתה של הפוסט-ציונות באקדמיה הישראלית עד כדי כך שבספרו החדש, מהרצל עד רבין והלאה, הוא מקדיש לא פחות משמונים עמודים להפרכת טיעוניה. ולמרות זאת, אין צורך אלא לעבור לדיון בנושא שונה ופתאום מתברר שרובינשטיין עצמו מכריז על רצונו למוסס, למעשה, את הריבונות היהודית בארץ על ידי כליאתה של ישראל בתוך האיחוד האירופי, והכפפת חוקיה להחלטות בית המשפט העליון של אירופה. מאלף לא פחות הוא ניסיונו של אליעזר שביד, איש האוניברסיטה העברית – אשר נחשב בחוגים רבים להוגה הדעות הציוני החשוב ביותר – לגבש ציונות חדשה שתתאים לישראל בת זמננו. מאמץ זה מניע אותו להציע "ציונות אוניברסלית", אשר תוסיף לדגלה של ישראל "סמל שיציין את שותפות המיעוט הערבי" – האם הכוונה לחצי סהר, במקרה? – ותחבר המנון לאומי חדש, ש"יבטא את הייעוד הציוני במישור האוניברסלי: נאמנות לארץ ישראל, לירושלים ולמדינת ישראל כסמלים המבטאים תקוות גאולה, אחווה ושלוש לכל הנקרא בשם ישראל ובין כל העמים. המנון כזה יוכל לאחד את אזרחי המדינה, עם שכל אחד מהם יבטא בו את ההזדהות הלאומית או הדתית שלו..."

ורובינשטיין ושביד הם גויני רעיון המדינה היהודית. המושג שבתודעתם מצוי, כאמור, במצב כזה של התמוססות, שכאשר הם מנסים לפעול על פיו – בהתייחסם לשאלות פשוטות, כגון "האם צריכה להינתן לגרמניה, לצרפת ולבריטניה הסמכות לבטל חקיקה של הכנסת הישראלית?", או "האם יש להוסיף לדגלה של ישראל חצי סהר?" – מתברר שמחצית מהזמן הם יורים על כוחותיהם שלהם.

למרבה הצער, אי אפשר לומר שאותה התנוונות מושגית מאפיינת גם את מחנה הפוסט-ציונים. יש להם סדר-יום מוגדר היטב, שהוא בהיר וקליט לכל: ביטול רעיון המדינה היהודית וכינונה מחדש כ"מדינת כל אזרחיה" קאנטיאנית, ללא תכונות לאומיות או דתיות פרטיקולריסטיות; ללא כל עניין פורמלי או בלתי פורמלי ברווחתו של העם היהודי; וללא לגיטימציה חוקתית לקווי פעולה פוליטיים, צבאיים או תרבותיים למען העם היהודי בכללותו – עד וכולל ביטול חוק השבות והורדת יהודי התפוצות למעמד של "זרים" בארץ. כפי שכותב ירון לונדון, אחד הפרשנים החשובים בכלי התקשורת הכתובים והאלקטרוניים בישראל, על חוק השבות: "החוק הזה הוא סמל, ... מיפלטם האחרון של הרעיונות המיושנים [של הציונות]. סמלים מתקיימים גם לאחר שמסומלים שבקו חיים... כזהו חוק השבות... חוקי ההתאזרחות שלנו צריכים לשרת אותנו, הישראלים – דתיים וחילוניים, ערבים ויהודים... ולא את יהודי הגולה".

וכמו בכל מקרה שבו רעיון בהיר וממריץ נתון במאבק עם רעיון כה דקדנטי עד שהוא מוסיף להתקיים בשמו בלבד, רעיון המדינה היהודית מצוי למעשה בנסיגה מתמדת כבר עשרות בשנים.

ראוי שלא נשלה עצמנו באשר למגמת פנינו. הרעיון המנוון של המדינה היהודית ישוקם בשנים הקרובות – דהיינו, הדוגלים בו ינתחו, ישקמו ויצרפו אותו, עד היותו רעיון בהיר וממריץ שאפשר להבין אותו, להגן עליו ולצקת אותו לתוך מסורת חיה של הממשל בארץ; או שהמדינה היהודית תיעלם, כשהיא מותירה במקומה, בדיוק כפי שצפה פרנץ רוזנצווייג, עוד בולגריה או מונטנגרו לא-רלוונטיות, על חופי הים התיכון.

הגיע הזמן לשינוי כיוון בדיון הציבורי היהודי, הן בישראל והן בתפוצות. אנו חייבים להודות כי הוויכוחים שגזלו את כל כוחותינו בשלושים השנים האחרונות נדחקו מפני האירועים; ושאכן, לעומת פירוקה של המדינה היהודית בידי הנהגתה האינטלקטואלית והפוליטית, הם חסרי משמעות. כי מה זה בכלל משנה אם הממסד הישראלי מכיר או אינו מכיר בגיור הרפורמי לצורך קבלת אזרחות לפי חוק השבות, אם בתוך שנים ספורות לא יהיה חוק השבות? (חנוך מרמרי, עורך עיתון הארץ, כבר פתח במסע צלב למען הכרזה על 2023 כשנת ביטול החוק). ומה זה משנה אם הריבונות שתחול בסופו של דבר במקומות בעלי חשיבות רבה ליהודים, כמו חברון או העיר העתיקה, תהיה של מדינה זו או אחרת, אם אף אחת מהן לא תהיה מדינה שיעודה להגן על האינטרסים ועל החלומות של היהודים, במקומות כאלה או בכל מקום אחר?

אם נראה לשורשי הסוגיות העומדות על סדר־היום הפוליטי שלנו, יתברר שכולן תקפות לגבינו רק משום שקיימת מדינה יהודית, שניתן להפעיל את שמכותה ואת כוחה בדרכים מסוימות שנראות לנו, או בדרכים אחרות שנראות לנו פחות. אבל אם המדינה היהודית תפורק, כי אז כל "הסוגיות" הגדולות שהקדשנו להן את זמננו במשך שנות דור, יתפוגגו כאילו הן (וגם אנחנו) לא היו מעולם.

הבה נחזור ונפנה את תשומת לבנו ליסודות: בסיסה החומרי של המדינה היהודית בימינו – צבאה, כלכלתה – הוא אולי בסיס מוצק יותר מכפי שהיה אי פעם מאז ייסוד התנועה הציונית לפני מאה שנה. אבל רעיון המדינה היהודית מעולם לא היה כה מבולבל, לא־מובן, בלתי מלהיב ופגיע בפני סכנת מחיקה ממפת עולמנו כפי שהוא היום. וללא רעיון זה, בסיסה החומרי של המדינה לא יוכל להיות יותר מאשר פרפר בתוך תיבת הזכוכית של אירופה הריבונית – שם, אם מזלה יאיר לה פנים, אכן תימצא המדינה הפוסט־יהודית.

ד"ר יורם חזוני הוא מנכ"ל מרכז שלם בירושלים.